

УДК 94(477.42):37(09)"1944/1947"

А. С. Губська

ПОЧАТОК ВІДБУДОВИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ (1944–1947 рр.)

У статті представлено специфіку локальних умов початкового етапу відбудови шкільної освіти у 1944–1947 рр. На основі аналізу статистичних відомостей виявлено неспроможність шкільної мережі Поділля забезпечити повноцінне навчання у перші повоєнні роки, внаслідок значних людських та матеріальних втрат.

З'ясовано, що пріоритетом освітньої політики партійно-державного керівництва країни було форсоване відновлення освітнього процесу на територіях, що знову опинилися під радянським контролем. Виявлено, що державна політика полягала в орієнтації на кількісні здобутки, що зумовлювало нехтування якістю у процесі відновлення шкільного навчання.

Урядові розпорядження, спрямовані на прискорене відновлення навчального процесу, охоплення шкільним навчанням усіх дітей відповідного віку, прискорену підготовку педагогічних кадрів, не враховували реальні умови повсякденного життя й освітнє середовище на місцях.

Доведено, що важливим чинником відновлення матеріально-технічної бази шкільної освіти було активне залучення батьків, вчителів, державних підприємств та колгоспів, чії зусилля стали рушійною силою в упорядкуванні освітньої інфраструктури. Визначено, що попри позитивну динаміку відбудовчого процесу, протягом 1944–1946 рр. простежується нерівномірність у показниках відновлення освіти, у зв'язку з перевищенням чисельності школярів над кількістю вчителів та наявним шкільним фондом.

Ключові слова: *Поділля, Вінницька і Кам'янець-Подільська області, повоєнне відновлення, державна політика, освіта, матеріальне середовище учнівської повсякденності, учні, вчителі.*

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-42-27-41

Проблема повоєнного відновлення шкільної освіти в УРСР залишається важливою у контексті соціальної історії та вивчення механізмів освітньої політики в умовах тоталітаризму. Особливу цінність має аналіз конкретних практик адміністрування освіти на регіональному рівні. Поділля, як історико-географічний регіон (сучасні Вінницька й Хмельницька області), становить репрезентативний приклад для вивчення початку освітньої відбудови у 1944–1947 рр. Їх дослідження дозволяє з'ясувати як загальні тенденції, так і специфіку локальних умов відновлення навчального процесу в умовах нестачі ресурсів.

Метою статті є реконструкція матеріальних умов, у яких формувалося повсякденне життя шкільного учнівства в регіональному вимірі, а також з'ясування змін у кількісному складі місцевих педагогічних кадрів.

Проблематика державної політики в галузі шкільної освіти у 1945–1953 рр. знайшла відображення в історіографічному доробку українських науковців. Неоніла Красножон розкрила масштаби втрат загальноосвітньої інфраструктури, виявила провідні тенденції її повоєнного відновлення, проаналізувала політику щодо забезпечення шкіл педагогічними кадрами та ідеологічний тиск сталінського режиму на освітню сферу (Красножон, 2002). Людмила Романець зосередила наукову увагу на

проблемах комплектування повоєнної шкільної освіти педагогічними працівниками та висвітлила аспекти повсякденної трудової діяльності вчительства, приділяючи увагу як Поділля, так і іншим регіонам України (Романець, 2010).

Ольгою Лаврут проаналізовано державну політику у сфері відбудови системи освіти в контексті посилення сталінського тоталітаризму (Лаврут, 2020). У працях Валентини Дудник висвітлено втрати промисловості та міської інфраструктури на Вінниччині внаслідок бойових дій та німецько-румунської окупації, а також окреслено загальні тенденції відбудовчих процесів у містах області. (Дудник, 1999) Предметом розгляду Віктора Прокопчука є повоєнне відновлення шкільництва в Дунаєвецькому районі Кам'янець-Подільської області у повоєнні 1940–1950-х рр. (Прокопчук, 2017). Олегом та Тетяною Мельничуками приділено увагу застосуванню адміністративних методів впливу на батьків у розв'язанні проблеми низької відвідуваності шкіл у повоєнні роки на прикладі села Мельниківці Вінницької області (Мельничук, О. та Мельничук, Т., 2020). Загалом втілення державної політики у сфері шкільної освіти на Поділлі в 1945–1953 рр. не стало предметом спеціального окремого вивчення.

Джерельну базу статті становлять архівні та опубліковані матеріали. У процесі дослідження опрацьовувались документи фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – фонд 166 (Міністерство освіти і науки України), фонд 342 (Міністерство охорони здоров'я України) та фонд 582 (Державний комітет статистики України). Крім того, залучено матеріали фонду 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України), що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань та українціки (ЦДАГО України). Важливі відомості про предмет нашого дослідження були здобуті з фондів державних обласних архівів Вінницької та Хмельницької областей – Р-2700 Вінницька обласна рада, Р-908 Управління народної освіти виконавчого комітету Хмельницької обласної ради й Р-3032 Кам'янець-Подільський державний учительський інститут.

Паралельно з архівними джерелами у статті було використано відомості зі збірників документів: «Постанови партії та уряду про школу» (Постанова РНК СРСР..., 1947а; 1947б), «Культурне будівництво в Українській РСР 1941–1950 рр.» (Постанова РНК УРСР..., 1989). Ці видання забезпечили необхідну законодавчу базу дослідження. Сукупність опрацьованих джерел дозволила реконструювати основні орієнтири та практики реалізації освітньої політики в умовах завершення німецько-румунської військової окупації територій УРСР та початкового етапу повоєнної відбудови.

У СРСР з 1930-х років середня освіта функціонувала як складова частина централізованої системи державного управління, побудованої на засадах адміністративно-командної моделі. Джерела ініціатив формувалися в межах державних інституцій, відповідальних за втілення освітньої політики.

Відтак цілком закономірно, що після вигнання гітлерівських військ із тимчасово окупованих регіонів СРСР, саме урядові структури держави проголосили одним із пріоритетних завдань відновлення та організацію освітнього процесу на територіях, що знову опинилися під радянським контролем. Зокрема, постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів» від 27 лютого 1943 р. республіканське керівництво скерувало наркома освіти УРСР, голів виконкомів обласних рад та секретарів райкомів до негайного відновлення роботи усіх початкових, неповних середніх та середніх шкіл (ЦДАВО, Ф. 166/15/6, арк. 4).

Однак, головною перешкодою у реалізації постанови була критична ситуація з фондом шкільних приміщень, адже у період війни мережа шкіл в регіоні, як і в цілому

по Україні, зазнала руйнувань різного ступеня та значних збитків. Майже дві третини шкіл були пошкоджені, а бібліотечні фонди практично знищені (Лаврут, 2020, с. 58).

Безпосередньо на Поділлі німецько-румунська окупація 1941–1944 рр. спричинила відчутні втрати в освітній сфері. Зокрема, за відомостями табл. 1, у 1940–1941 навчальному році в регіоні діяло 3 048 шкіл, які забезпечували навчально-виховний процес, серед них – 1 577 у Вінницькій та 1 471 – у Кам'янець-Подільській областях.

Табл. 1. Втрати шкільної мережі Поділля внаслідок гітлерівської окупації 1941–1944 рр. Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість шкіл		Втрати	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.		
			абс.	%
Вінницька	1577	1408	69	11%
Кам'янець-Подільська	1471	1336	35	9%
Загалом	3048	2744	04	10%

Натомість у 1944–1945 навчальному році функціонувало вже лише 2 744 школи. У тому числі у Вінницькій області працювало 1 408 шкіл, у Кам'янець-Подільській області – 1 336. Як засвідчують показники табл. 1, за період від початку німецько-румунської окупації до вигнання загарбників загальні втрати шкільної мережі становили 304 навчальні заклади, з яких 169 припадало на Вінниччину, а 135 – на Кам'яниччину. Отже, шкільна мережа Поділля скоротилась на 10 %.

Цю тривожну ситуацію поглиблювали показники стану середніх шкіл. У 1944–1945 навчальному році на території регіону діяло лише 158 середніх шкіл, з них 114 – у сільській місцевості та 44 – у містах, що становило лише 32 % від довоєнного рівня (ЦДАГО, Ф.1/73/217, арк. 4). Обмежені ресурси освітньої інфраструктури унеможлилювали відновлення навчального процесу у прискореному темпі, на чому наполягало партійно-державне керівництво країни.

Додаткові труднощі створювало те, що шкільні приміщення, які в роки війни використовувалися не за призначенням, після її завершення не були повернуті у навчальний фонд, залишаючись у користуванні установ, організацій чи приватних осіб. На 15 листопада 1945 р. у 14 областях України не за призначенням використовувалося 236 шкільних будівель, серед них 59 – у подільському регіоні (ЦДАГО, Ф.1/73/217, арк. 8–9).

Згідно з відомостями, наведеними у табл. 2, у 1940–1941 навчальному році в школах Вінницької області навчалося 369 588 учнів, а в Кам'янець-Подільській – 296 098. У 1944–1945 навчальному році цей показник скоротився відповідно до 198 671 та 191 545 осіб. Отже, чисельність учнів зменшилася у Вінницькій області на 46 %, у Кам'янець-Подільській – на 35 %, а в цілому на Поділлі – на 41 %.

Табл. 2. Учніський контингент у довоєнному та постокупаційному Поділлі Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість учнів		Зменшення учнівського контингенту	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.	абс.	%
Вінницька	369588	198671	170917	46%
Кам'янець-Подільська	296098	191545	104553	35%
Загалом	665686	390216	275470	41%

Згідно з інформацією, представленою у звіті Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1945–1946 навчальний рік, скорочення чисельності школярів було спричинено низкою чинників, серед яких: довготривала хвороба, смертність, виїзд родини за межі області, малозабезпеченість та у зв'язку з переходом старших учнів до шкіл фабрично-заводського навчання та ремісничих училищ (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 5).

У постокупаційний і повоєнний періоди освітнє відновлення України загалом та Поділля, зокрема, поряд із дефіцитом приміщень гальмувала й суттєва нестача вчительських кадрів. Як бачимо з табл. 3, в останній довоєнний рік у регіоні працювало 26 822 вчителі. Кадровий склад шкіл Вінницької області складав 14 708 педагогів, Кам'янець-Подільської – 12 114.

У післякупаційний період чисельність учителів у регіоні зменшилася до 13 644 осіб, з яких 7 730 працювали у школах Вінниччини, а 5 914 забезпечували навчальний процес на Кам'яниччині. Таким чином, кількість педагогічних кадрів скоротилася у Вінницькій області на 47 %, у Кам'янець-Подільській – на 51 %, а загалом на Поділлі – на 49 %.

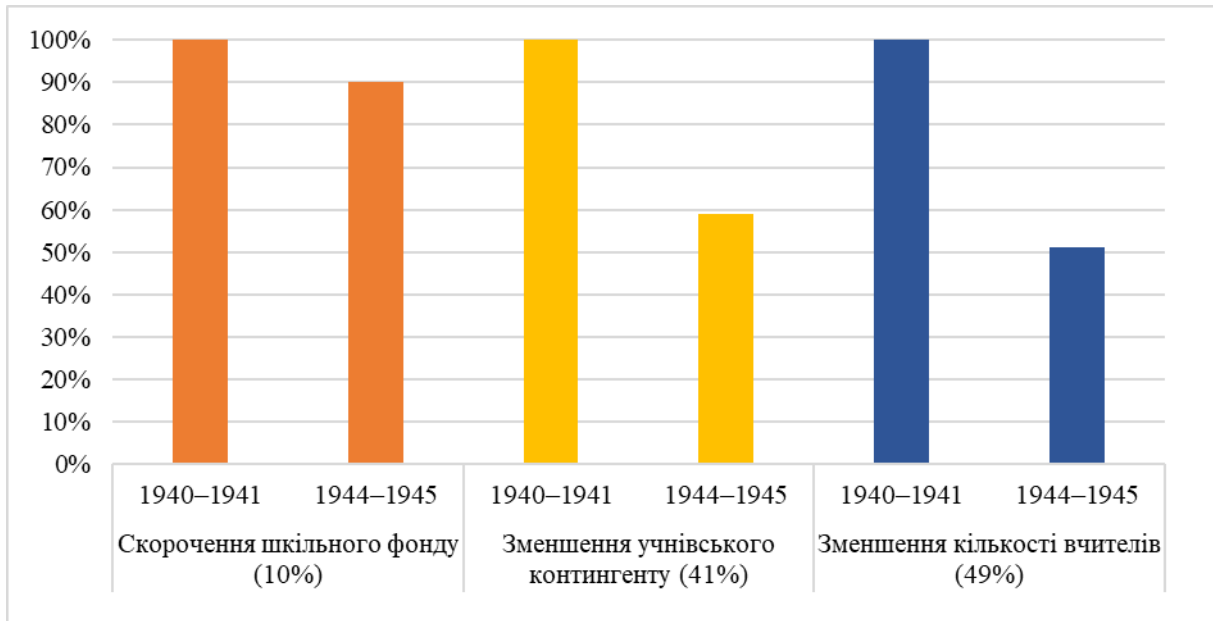
Зменшення чисельності вчителів на 49 % підкреслює критичну ситуацію з кадровим забезпеченням.

Табл. 3. Педагогічні кадри Поділля: довоєнний та постокупаційний часи Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13

Області	Кількість учителів		Зменшення кількості вчителів	
	1940–1941 н.р.	1944–1945 н.р.	абс.	%
Вінницька	14 708	7 730	6 978	47%
Кам'янець-Подільська	12 114	5 914	6 200	51%
Загалом	26 822	13 644	13 178	49%

Діаграма 1 унаочнює наслідки німецько-радянської війни та гітлерівської окупації – скорочення шкільного фонду (10 %), учнів (41 %) та вчителів (49 %).

Діаграма 1. Втрати освітньої мережі Поділля (1941–1944 рр.)

З огляду на необхідність збереження вцілої освітньої інфраструктури, 5 березня 1944 р. Раднарком СРСР ухвалив постанову «Про порядок повернення шкільних приміщень, які використовуються не за призначенням». Відповідно до цього рішення, до 1 липня 1944 р. усі шкільні будівлі, що в роки війни використовувалися як місця дислокації військових частин, шпиталів або різних підприємств, підлягали поверненню школам разом з усім належним їм майном» (ЦДАВО, Ф.166/15/2, арк. 25).

Однак зазначена постанова не була реалізована у встановлений термін, і навіть на початок 1950-х рр. окремі шкільні приміщення залишалися зайнятими сторонніми установами (ДАВіО, Ф. Р-2700/6/555, арк. 13). Фіксувалися й випадки продажу шкільних приміщень окремими сільськими радами, зокрема в с. Гаврилівка Теофіпольського району Кам'янець-Подільської області (Вчасно підготувати школи..., 1947).

Упродовж травня – серпня 1944 р. радянські органи влади декларували намір оперативно відновити функціонування системи народної освіти, проте у практичній площині перевага надавалася кількісним показникам відкриття навчальних закладів, а не забезпеченню належної якості освітнього процесу. Як йдеться у звіті Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1944–1945 навчальний рік школи відкривалися у приміщеннях, не пристосованих до навчання, з мінімальним матеріально-технічним забезпеченням (ДАХмО, Ф. Р-908/2/1, арк. 8). Така політика зумовила помітне зниження освітніх стандартів і створила додаткове навантаження на педагогічні колективи.

Згідно з відомостями Міністерства освіти УРСР про виконання п'ятирічного плану розвитку закладів народної освіти за 1946–1950 рр., відновлення шкільної інфраструктури відбувалося уповільненими темпами, а план будівництва нових шкіл було виконано лише на 22 % від запланованого обсягу (ЦДАВО, Ф. 166/15/792, арк. 3).

У Кам'янець-Подільській області перші значні зусилля з відбудови шкіл належали самим місцевим мешканцям. Наприклад, батьки та вчителі середньої школи с. Божикивці Деражнянського району, неповної середньої школи с. Іванківці Сатанівського району, а також школи с. Волиці-Вонсовичі Базалійського району

активно долучались до робіт з упорядкування шкіл (Прилюк, 1944). Колгоспники Вовковинецького, Ярмолинецького та Шпиківського району Вінницької області власними зусиллями здійснювали ремонт приміщень, заготівлю палива та відновлення шкільного обладнання (Друге півріччя в школах, 1947 р).

Окрім того, місцеве населення організовувало недільники, метою яких був благоустрій шкільних подвір'їв (Своєчасно підготувати школи..., 1945). У травні 1946 р. у селі Сковородки Старокостянтинівського району Кам'янець-Подільської області вчителями та батьками було облаштовано шкільні садиби семирічної та двох початкових шкіл (Тан, 1946 р.). У квітні 1947 р. у Шпиківському районі Вінницької області під час організованого недільника місцеві жителі спільними зусиллями відремонтували й підготували до навчального року 16 із 22 шкільних будівель разом із пришкільними ділянками, а також забезпечили їх необхідним запасом палива (Романець, 2010, с. 58).

Наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. важливим чинником відновлення матеріально-технічної бази шкільної освіти була допомога державних підприємств. Зокрема, у Вінницькій області цукрові заводи та машинно-тракторні станції активно долучилися до підтримки освітньої інфраструктури: вони сприяли облаштуванню майстерень – надавали школам обладнання для практичних занять із трудового навчання (інструменти для обробки дерева й металу), хімічні реактиви та наочні матеріали з фізики тощо (ДАВіО, Ф. Р-2700/6/ 555, арк. 21).

Виявлені зусилля громадськості, допомога державних підприємств та колгоспів спричинили певну позитивну динаміку у відбудові шкіл. За підрахунком, наведеним у табл. 4, у 1946–1947 навчальному році загальноосвітня інфраструктура Вінницької області складалась з 1 533 шкіл, перевищуючи відповідний показник у постокупаційний період на 9 %. Аналогічна ситуація склалась у Кам'янець-Подільській області, де чисельність шкіл зросла також на 9%, дорівнюючи 1 457. Загалом, у 1946–1947 навчальному році освітня мережа у регіоні становила 2 990 шкіл.

Табл. 4. Відновлення шкільної мережі Поділля в 1944–1947 рр.

Джерело: ЦДАВО, 582/2/92, арк. 1–2; ЦДАВО, 582/2/201, арк. 35; ЦДАВО, 166/15/257 арк. 2–3.

Області	Кількість шкіл		Збільшення мережі шкіл	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.	абс.	%
Вінницька	1408	1533	125	9%
Кам'янець-Подільська	1336	1457	121	9%
Загалом	2744	2990	246	9%

У 1944–1947 рр. учнівський контингент в регіоні значно зріс, що підтверджують відомості табл. 5. Якщо у постокупаційний період кількість школярів у Кам'янець-Подільській області дорівнювала 191 545, то у 1946–1947 навчальному році чисельність учнів зросла на 29 % та становила 246 300. У Вінницькій області за відповідний період кількість учнів збільшилась на 66 %. У 1946–1947 навчальному році учнівський контингент області налічував 329 167 школярів. Загалом кількість учнів у регіоні зросла на 47 %.

З метою ліквідації наслідків руйнування окупантами шкіл та забезпечення їх підготовки до нового навчального року, і охоплення загальнообов'язковим навчанням всіх дітей шкільного віку від 23 травня 1944 р. РНК УРСР було ухвалено постанову

«Про підготовку початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до нового 1944 – 1945 н.р.» (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 63–68).

Зміст документа відображав пріоритети радянського уряду у сфері відновлення шкільної освіти, які полягали у реалізації наступної низки заходів. **По-перше**, наголошувалось на необхідності повністю охопити навчанням усіх дітей шкільного віку, і з цією метою вимагалось організувати облік дітей віком від 7 до 15 років включно. **По-друге**, директива зобов'язувала відділи народної освіти організувати підвезення до школи дітей, які проживали на відстані 3–5 кілометрів, а також забезпечити місцями в інтернатах тих школярів, у кого відстань від житла до школи складала понад 5 кілометрів. Перевагу в отриманні місця в інтернаті мали школярі-сироти, діти військовослужбовців та колишні вихованці дитячих будинків. По-третє, у школах, де учнівський контингент налічував понад 250 дітей, потрібно було облаштувати буфети з гарячими сніданками, а у великих середніх школах – відкрити їдальні. Для організації гарячих сніданків передбачалось використання продуктів з пришкольніх ділянок, садів та підсобних господарств (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 63–68).

У 1945–1946 навчальному році шкільним навчанням було охоплено переважно учнів початкових класів. Відвідування школи дітьми із віддалених населених пунктів було обмеженим через нерозвинену мережу інтернатів та відсутність організованого підвозу школярів, що, своєю чергою, спричинило відсів учнів 8–10 класів (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 6–7).

У питанні забезпечення школярів харчуванням простежувалася виразна диспропорція між міськими та сільськими навчальними закладами. Їдальні функціонували виключно у міських школах: зокрема, в містах Кам'янець-Подільської області діяло 14 таких закладів, які охоплювали гарячим харчуванням 6 313 учнів. У низці шкіл районних центрів було налагоджено роботу буфетів, тоді як у сільській місцевості забезпечення молодших школярів гарячими сніданками здійснювалось переважно за рахунок продуктів, зібраних батьками (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 6–7).

Інша важлива урядова директива, містилася в постанові, хибній за своїм характером, що стосувалася запровадження відокремленого навчання хлопчиків і дівчат в обласних центрах та великих промислових містах, відповідно до постанови РНК СРСР від 23 липня 1943 р. (ЦДАВО, Ф. 166/15/3 арк. 37-38). За розпорядженням РНК УРСР на Поділлі роздільне навчання **запроваджувалось** у школах Проскурова, Кам'янця-Подільського та Вінниці (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 69).

Табл. 5. Учніський контингент у повоєнному Поділлі в 1944–1947 рр.
Джерело: ЦДАВО, 166/15/140, арк. 2; ЦДАВО, 582/2/201, арк. 35; ЦДАВО, 166/15/257 арк. 2–3]

Області	Кількість учнів		Збільшення кількості учнів	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.		
			абс.	%
Вінницька	198671	329167	130 496	66%
Кам'янець-Подільська	191545	246300	54 755	29%
Загалом	390216	575467	185 251	47%

Стрімке зростання учнівського контингенту спричинило додаткове навантаження на обмежений фонд шкільних приміщень. Дефіцит класних кімнат для

проведення занять зумовив у край несприятливі санітарно-гігієнічні умови в закладах освіти. Уроки нерідко відбувалися у непристосованих, вологих і холодних приміщеннях, подекуди навіть у підвалах, із надмірною наповненістю класів. Особливо це стосувалося початкової школи, де в одній кімнаті навчалося по 40–50 дітей (ЦДАВО, Ф. 166/15/187, арк. 126). Така скупченість школярів призводила не тільки до порушення дисципліни та зниження ефективності занять, але й спричиняла спалахи інфекційних захворювань, що стали частиною повсякдення школярів і одним з чинників, які впливали на відвідуваність занять. На початку 1944–1945 навчального року в Кам'янець-Подільській області із загальної кількості дітей шкільного віку – 220 916, які мали починати заняття, 30 929 (14 %) не розпочали навчання саме через інфекційні захворювання, серед яких кір, дифтерія, тиф і скарлатина (ДАХМО, Ф. Р-908/2/1, арк. 3)

Протягом повоєнних років простежувалась недостатня забезпеченість шкіл меблями. Наприклад, у Вінницькій області школи були оснащені лише на 67,5 %, у Кам'янець-Подільському показник був на рівні 65 – 70 %. Тому, склалася ситуація, що подекуди 3–4 дитини займалися за однією двомісною партою одночасно. Окрім того, обладнані батьками та вчителями шкільні меблі, часто не відповідали ростовим параметрам дітей, через що, у деяких школярів спостерігалися проблеми з поставою, сутулість, розвивався сколіоз (ЦДАВО, Ф. 342/14/879, арк. 72).

Такий стан речей вимагав негайної реакції органів влади. Відповідно до наказу Наркомату охорони здоров'я УРСР «Про санітарний режим шкіл на осінньо-зимовий період 1944–1945 рр.» від 7 вересня 1944 р. у низці шкіл було проведено ремонт, утім якість робіт була на вкрай низькому рівні. У низці шкіл відновлювальні роботи не були проведені через нестачу віконного скла, обсяг якої перевищував 40–50 % від потреби. Віконні рами часто були закладені цеглою або фанерою, що призводило не тільки до падіння температури у приміщеннях нижче 10°C в осінньо-зимовий період, але й унеможливлювало належне освітлення класних кімнат. **Недотримання температурного режиму ставало причиною закриття шкіл**, як це сталося з 12 середніми навчальними закладами на Вінниччині (ЦДАВО, Ф. 342/14/879, арк. 59–60). За висновком народного комісара охорони здоров'я щодо шкільної санітарії у 1945 р., приміщення шкіл не відповідали належному санітарно-гігієнічному рівню для забезпечення належних умов для навчання дітей (ЦДАВО, Ф. 342/14/665, арк. 1).

Як зазначалося раніше, у постокупаційний час кадрова ситуація в шкільництві України, включно з Поділлям, була вкрай несприятливою. З метою розв'язання проблеми комплектування педагогічних колективів шкіл у травні 1944 р. РНК УССР ухвалила постанову «Про організацію курсів підготовки вчителів та перепідготовки завідувачів і директорів шкіл». Цей документ передбачав реалізацію низки заходів, серед іншого, підготовку вчителів у педагогічних навчальних закладах, організацію короткострокових курсів для молоді та методичних семінарів для тих вчителів, які тимчасово працювали не за профілем, але повернулися до педагогічної діяльності (ЦДАВО, Ф. 166/15/7 арк. 55–56). Іншою Постановою РНК УССР від 11 березня 1944 р. було відновлено діяльність заочних відділень педагогічних училищ та інститутів (ЦДАВО, Ф. 16/15/7, арк. 88). Таким чином було створено умови для підготовки вчительських кадрів без відриву від виробничої діяльності.

Улітку 1944 р. розпочався прийом абітурієнтів у Кам'янець-Подільському учительському інституті (ЦДАВО, Ф. 166/15/7, арк. 100). Станом на кінець 1944 –1945 навчального року кількість студентів, які навчалися у виші становила 178 осіб,

короткострокові підготовчі курси тут пройшли 60 слухачів, а випуск вчителів нараховував 20 осіб (ДАХМО, Ф. Р-3202/2/106, арк. 3).

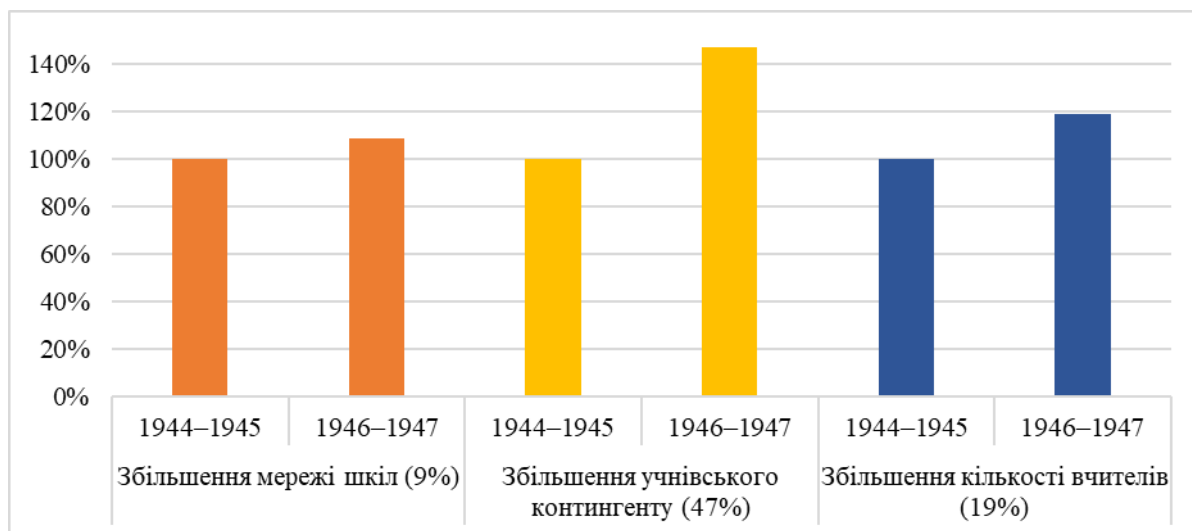
На початок 1944–1945 навчального року на Поділлі працювало 13 644 вчителі, зокрема 5 914 – у Кам'янець-Подільській області та 7 730 – у Вінницькій, що становило лише 50,8 % від кількості вчителів у школах регіону за 1940–1941 навчальний рік. Поповнення штату відбувалося за рахунок демобілізованих з фронту, репатрійованих педагогічних працівників та вчителів, що працювали за іншим фахом, але повернулися до педагогічної діяльності (ДАХМО, Ф. Р-908/2/1, арк. 18). За відомостями табл. 6, у 1946–1947 навчальному році 9 280 осіб складали вчительський колектив Вінницької області та 6 953 учителі працювали в школах Кам'янець-Подільської області. Отже, у зазначений період педагогічний склад шкільної мережі Поділля зріс на 19 % і складав 16 233 особи.

Табл. 6. Кадрове забезпечення шкіл Поділля в 1944–1947 рр.
Джерело: ЦДАВО, 582/2/55, арк. 15; ЦДАВО, 582/2/60, арк. 13; ЦДАВО, 166/15/167, арк. 14,16

Області	Кількість вчителів		Збільшення кількості вчителів	
	1944–1945 н.р.	1946–1947 н.р.	абс.	%
Вінницька	7 730	9 280	1 550	20%
Кам'янець-Подільська	5 914	6 953	1 039	18%
Загалом	13 644	16 233	2 589	19%

Відновлення освітньої мережі у 1944–1947 рр. характеризувалося нерівномірною, хоча і позитивною динамікою. Діаграма 2 відображає диспропорції у відбудові освітньої системи Поділля, засвідчуючи, що зростання учнівського контингенту (47 %) суттєво випереджало як темпи відновлення шкільної мережі (9 %), так і приріст педагогічних кадрів (19 %).

Діаграма 2. Відновлення освітньої мережі Поділля (1944–1947 рр.)

Початковий етап відбудови шкільної освіти на Поділлі (1944–1947 рр.) відбувався в умовах масштабних людських і матеріальних втрат, що суттєво ускладнювало організацію навчального процесу. Війна мала найбільш руйнівний вплив не лише на матеріальну інфраструктуру, а й на демографічну ситуацію: чисельність учнів і вчителів у перші повоєнні роки зменшилася майже наполовину, що визначало якість та умови освітнього середовища. Учнівська повсякденність формувалася у надзвичайно складних обставинах – брак приміщень, перевантаженість класів, навчання у вологих та непридатних кімнатах, нестача меблів і підручників, відсутність належного харчування. Ці чинники не лише знижували ефективність навчання, але й створювали загрозу здоров'ю дітей.

Державна політика відбудови була зорієнтована переважно на досягнення кількісних результатів – розширення шкільної мережі та охоплення навчанням дітей шкільного віку. Водночас якісні аспекти – дотримання санітарно-гігієнічних норм, належна підготовка педагогів – залишалися другорядними.

Вирішальним чинником позитивних зрушень стали ініціативи місцевих громад: батьки, вчителі, державні підприємства та колгоспи активно долучалися до ремонту приміщень, заготівлі палива, забезпечення шкіл обладнанням і харчами, що істотно полегшувало умови учнівської повсякденності. У підсумку, освітнє середовище Поділля другої половини 1940-х років відзначалося суперечливістю: попри швидке зростання мережі шкіл та чисельності учнів, воно залишалося неспроможним забезпечити належний рівень повсякденного життя школярів та якість середньої освіти.

Бібліографічний список

- Вчасно підготувати школи до нового навчального року, 1947. Радянське Поділля, 15 травня, с. 1 (167). Доступно: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/5/Radianske%20Podillia%201947%20II-kvartal.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Державний архів Вінницької області (ДАВіО). Ф. Р-2700/ 6/ 555. Звіт Вінницького обласного відділу народної освіти про роботу шкіл за 1952–1953 н.р. 208 арк.*
- Державний архів Хмельницької області (ДАХмО). Ф. Р-908/ 2/1. Річний звіт Кам'янець-Подільського відділу народної освіти (1944–1945 н.р.) 48 арк.*
- ДАХмО. Ф. Р-3202/2/106. Плани і протоколи щодо розподілу молодих спеціалістів (1947 р.) арк. 3.*
- Друге півріччя в школах, 1947. Радянське Поділля, 18 лютого, с. 1 (139). Доступно: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/4/Radianske%20Podillia%201947%20I-kvartal.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Дудник В., 1999. Відбудова міст Вінницької області, зруйнованих під час Другої світової війни. Краєзнавство, № 1–4. С. 45–49. Доступно: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e364a1db-dea3-4bdc-8885-dc5c9c0ac2f1/content> [Дата звернення 4 серпня 2025].*
- Красножон, Н., 2002. Загальноосвітня школа України в контексті суспільнополітичного життя (1943–1953 рр.). Кандидат наук. Автореферат. Переяслав-Хмельницький національний університет ім. Григорія Сковороди. Доступно: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003949> [Дата звернення 11 червня 2025].*
- Лаврут, О., 2020. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України. Монографія. Слов'янськ: Друкарський двір, 532 с.*

- Мельничук, О. та Мельничук, Т., 2020. Повсякденне життя колгоспного селянства Поділля у повоєнний період (1944–1953) (на матеріалах колгоспу «Червоний промінь» с. Мельниківці). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*, Вип. 32, с. 52–63. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2020_32_8 [Дата звернення 4 серпня 2025].
- Постанова РНК СРСР від 16 липня 1943 р. Про запровадження роздільного навчання хлопців і дівчат в 1943 – 1944 навчальному році в неповних середніх і середніх школах обласних, крайових міст, столичних центрів союзних і автономних республік і великих промислових містах, 1947а. У: *Постанови партії та уряду про школу*. упоряд. Г. Сивець. Київ – Харків: Радянська школа, с. 66.
- Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 5 березня 1944 р. Про порядок повернення шкільних приміщень, що використовувалися не за призначенням, 1947б. У: *Постанови партії та уряду про школу*. упоряд. Г. Сивець. Київ – Харків: Радянська школа, с. 75–76.
- Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів, 1989. У: *Культурне будівництво в Українській РСР 1941 – 1950 рр.* Київ: Наукова думка, с. 49 – 50.
- Прилюк, М., 1944. Назустріч новому навчальному рокові. *Радянське Поділля*, 6 серпня, с.2 (90). Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/644/1/Radianske%20Podillia%201944.pdf> [Дата звернення 11 червня 2025].
- Прокопчук, В., 2017. Освіта на Дунаєвщині у повоєнні 1940–1950-і роки. *Освіта, наука і культура на Поділлі*, 24, с. 149–171. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkr_2017_24_14 [Дата звернення 11 червня 2025].
- Романець, Л., 2010. *Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя*. Кандидат наук. Дисертація. Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського. Доступно: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnikh_shkil_U_RSR_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf [Дата звернення 11 червня]
- Своєчасно підготувати школи, підготуватись до нового навчального року, 1945. *Радянське Поділля*, 13 червня, с. 1 (101). Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/657/3/Radianske%20Podillia%201945%20II-kvartal.pdf>
- Тан, В., 1946. Діти вчитимуться в світлих, привітних приміщеннях, 1946. *Радянське Поділля*, 9 червня, с. 3 (103) Доступно: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/713/4/Radianske%20Podillia%201946%20II-kvartal.pdf>
- ЦДАВО. Ф. 166/15/6. Про поновлення в системі Наркомосвіти УРСР заочної педагогічної освіти та про заходи по зміцненню її. *Постанова РНК УРСР від 11 березня 1944 р.* арк. 88–89.
- ЦДАВО. Ф. 166/ 15/6. Про поновлення роботи Кам'янець-Подільського учительського інституту. *Постанова РНК УРСР від 22 липня 1944 р.* арк. 100.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/7. Про організацію курсів підготовки вчителів та перепідготовки завідувачів і директорів шкіл. *Постанова РНК УРСР від 30 травня 1944 р.* арк. 55–56.

- ЦДАВО. Ф. 166/15/7. *Про підготовку початкових, неповних середніх і середніх шкіл УРСР до нового 1944–1945 н.р. Постанова РНК УРСР від 23 травня 1944 р.* 63–68 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/140. *Відомості про виконання народногосподарського плану по установах народної освіти УРСР за 1946 р.* 18 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/167. *Зведений звіт про педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл на початок 1946 – 1947 н.р.* 163 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/187. *Річний звіт Кам'янець-Подільського обласного відділу народної освіти за 1945 – 1946 н.р.* 85 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/257. *Відомості про виконання народногосподарського плану по установах народної освіти УРСР за 1947 р.* 10 арк.
- ЦДАВО. Ф. 166/15/792. *Відомості про виконання п'ятирічного плану по установах народної освіти УРСР за 1946–1950 роки.* 14 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/665. *Звіт народного комісару охорони здоров'я УРСР щодо шкільної санітарії, 1944–1945 н.р.* 1–5 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/879. *Довідка про підготовку початкових, семирічних шкіл та середніх шкіл до нового 1946–1947 р. навчального року та медико-санітарне обслуговування їх, 1946 р.* 70–75 арк.
- ЦДАВО. Ф. 342/14/879. *Довідка про санітарний нагляд за школами, ремесленними училищами, школами ФЗО, дитячими будинками та іншими дитячими закладами у Сталінській, Вінницькій та Львівській областях, 1946 р.* 59–60 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/55. *Экономическая характеристика районов Винницкой области после освобождения за 1945 г.* 22 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/60. *Экономическая характеристика районов Каменец-Подольской области после освобождения за 1945 г.* 22 арк.
- ЦДАВО. Ф. 582/ 2/ 92. *Статистические данные к разделу «Культура и здравоохранение» справочника «Области УССР» за 1946 г.* 32 арк.
- ЦДАВО, Ф. 582/ 2/ 201. *Основные показатели областей УССР за 1947 г.* 86 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 1/73/217. *Неповний звіт про роботу шкіл УРСР в 1944–45 навчальному році.* 36 арк.

References

- Vchasno pidhotuvaty shkoly do novoho navchal'noho roku, 1947. Radyans'ke Podillya, 15 travnya, s.1 (167). Dostupno: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/5/Radianske%20Podillia%201947%20II-kvartal.pdf> [Data zvernennia 11 chervnya 2025].
- Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti (DAViO). F. R-2700, op. 6, spr. 555. Zvit Vinnyts'koho oblasnoho viddilu narodnoyi osvity pro robotu shkil za 1952–1953 n.r. 208 арк.
- Derzhavnyy arkhiv Khmel'nyts'koyi oblasti (DAKhMO). F. R-908, op. 2, spr. 1. Richnyy zvit Kam'yanets'-Podil's'koho viddilu narodnoyi osvity (1944–1945 n.r.) 48 арк.
- DAKhMO. F. R-3202, op. 2, spr. 106. Plany i protokoly shchodo rozpodilu molodykh spetsialistiv (1947 r.) арк. 3.
- Druhe pivrichchya v shkolakh, 1947. Radyans'ke Podillya, 18 lyutoho, s.1 (139). Dostupno: <http://ft-ounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/752/4/Radianske%20Podillia%201947%20I-kvartal.pdf> [Data zvernennia 11 chervnya 2025].
- Dudnyk, V., 1999. Vidbudova mist Vinnyts'koyi oblasti, zruynovanykh pid chas Druhoyi svitovoyi viyny. Krayeznavstvo, № 1–4. S. 45–49. Dostupno:

- <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e364a1db-dea3-4bdc-8885-dc5c9c0ac2f1/content> [Data zvernennia 4 serpnia 2025].
- Krasnozhon, N., 2002. Zahal'noosvitnya shkola Ukrainy v konteksti suspil'no-politychnoho zhyttia (1943–1953 rr.). Kandydat nauk. Avtoreferat. Pereiaslav-Khmel'nyts'kyy natsional'nyy universytet im. Hryhoriya Skovorody. Dostupno: <https://uacademic.info/ua/document/0402U003949> [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Lavrut, O., 2020. Radyans'ka shkola u druhyi polovyni 1940-kh – kintsy 1980-kh rr.: vymir Ukrainy. Monohrafiya. Slov'yans'k: Drukars'kyy dvir, 532 s.
- Mel'nychuk, O., Mel'nychuk, T., 2020. Povsyakdenne zhyttia kolhospnoho selyanstva Podillya u povoyennyi period (1944–1953) (na materialakh kolhospu «Chervonnyy promin'» s. Mel'nykivtsi). Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Istoriya, Vyp. 32, s. 52–63. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2020_32_8 [Data zvernennia 4 serpnia 2025].
- Postanova RNK SRSR vid 16 lypnia 1943 r. Pro zaprovadzhennia rozdil'noho navchannia khloptsiv i divchat v 1943 – 1944 navchal'nomu rotsi v nepovnykh serednikh i serednikh shkolakh oblasnykh, krayovykh mist, stolychykh tsentriv soyuznykh i avtonomnykh respublik i velykykh promyslovykh mistakh, 1947. U: Postanovy partiyyi ta uryadu pro shkolu. uporyad. H. Syvets'. Kyiv – Kharkiv: Radyans'ka shkola, s. 66.
- Postanova RNK SRSR i TsK VKP(b) vid 5 bereznia 1944 r. Pro poryadok povernennia shkil'nykh prymishchen', shcho vykorystovuvalysya ne za pryznachenniam, 1947. U: Postanovy partiyyi ta uryadu pro shkolu. uporyad. H. Syvets'. Kyiv – Kharkiv: Radyans'ka shkola, s. 75–76.
- Postanova RNK URSR i TsK KP(b)U vid 27 lyutoho 1943 r. Pro ponovlennia roboty shkil v rayonakh Ukrainy'skoyi RSR, zvil'nenykh vid fashysts'kykh okupantiv, 1989. U: Kul'turne budivnytstvo v Ukrainy'skii RSR 1941 – 1950 rr. Kyiv: Naukova dumka, s. 49 – 50.
- Prylyuk, M., 1944. Nazustrich novomu navchal'nomu rokovi. Radyans'ke Podillya, 6 serpnia, s.2 (90). Dostupno: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/644/1/Radianske%20Podillia%201944.pdf> [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Prokopchuk, V., 2017. Osvita na Dunayevetchchyni u povoyenni 1940–1950-i roky. Osvita, nauka i kul'tura na Podilli, 24, s. 149–171. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Onkp_2017_24_14 [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Romanets', L., 2010. Vchyteli zahal'noosvitnykh shkil URSR pislyavoyennoho periodu (1945 – druha polovyna 1950-kh rokiv): sotsial'nyy status ta povsyakdenne zhyttia. Kandydat nauk. Dysertatsiya. Vinnyts'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. Mykhayla Kotsyubyns'koho. Dostupno: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanets_Liudmyla/Vchyteli_zahalnoosvitnykh_shkil_U_RSR_pisliavoiennoho_periodu_1945_-_druha_polovyna_1950-kh_rr_sotsia.pdf [Data zvernennia 11 chervnia 2025].
- Svoyechasno pidhotuvaty shkoly, pidhotuvats' do novoho navchal'noho roku, 1945. Radyans'ke Podillya, 13 chervnia, s. 1 (101). Dostupno: <http://ftounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/657/3/Radianske%20Podillia%201945%20II-kvartal.pdf>
- Tan, V. Dity vchytymut'sya v svitlykh, pryvitnykh prymishchennyakh, 1946. Radyans'ke Podillya, 9 chervnia, s. 3 (103) Dostupno: <http://ft->

- ounb.ounb.km.ua:8080/bitstream/123456789/713/4/Radianske%20Podillia%201946%20II-kvartal.pdf
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 6. Pro ponovlennya v systemi Narkomosvity URSS zaochchoї pedahohichnoї osvity ta pro zakhody po zmitsnennyu її. Postanova RNK URSS vid 11 bereznya 1944 r. ark. 88–89.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 6. Pro ponovlennya roboty Kam'yanets'-Podil's'koho uchytel's'koho instytutu. Postanova RNK URSS vid 22 lypnya 1944 r. ark. 100.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 7. Pro orhanizatsiyu kursiv pidhotovky vchyteliv ta perepidhotovky zaviduvachiv i dyrektoriv shkil. Postanova RNK URSS vid 30 travnya 1944 r. ark. 55–56.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 7. Pro pidhotovku pochatkovykh, nepovnykh serednykh i serednykh shkil URSS do novoho 1944–1945 n.r. Postanova RNK URSS vid 23 travnya 1944 r. 63–68 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 140. Vidomosti pro vykonannya narodnohospodars'koho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1946 r. 18 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 167. Zvedennyi zvit pro pedahohichnykh pratsivnykiv zahal'noosvitnykh shkil na pochatok 1946 – 1947 n.r. 163 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 187. Rychnyy zvit Kam'yanets'-Podil's'koho oblasnoho viddilu narodnoї osvity za 1945 – 1946 n.r. 85 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 257. Vidomosti pro vykonannya narodnohospodars'koho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1947 r. 10 ark.
- TSDAVO. F. 166, op. 15, spr. 792. Vidomosti pro vykonannya p'yatyrychnoho planu po ustanovakh narodnoї osvity URSS za 1946–1950 roky. 14 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 665. Zvit narodnoho komisaruv okhorony zdorov'ya USSR shehodo shkil'noї sanitarii, 1944-1945 n.r. 1-5 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 879. Dovidka pro pidhotovku pochatkovykh, seymrychnykh shkil ta serednykh shkil do novoho 1946-1947 r. navchal'noho roku ta medyko-sanitarne obsluhovuvannya yikh, 1946 r. 70-75 ark.
- TSDAVO. F. 342, op. 14, spr. 879. Dovidka pro sanitarnyy nahlyad za shkolamy, remeslenymy uchylischamy, shkolamy FZO, dityachymy budynkamy ta inshymy dityachymy zakladamy u Stalins'kiy, Vinnyts'kiy ta L'vivs'kiy oblastiakh, 1946 r. 59-60 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 55. Ekonomicheskaya kharakteristika rayonov Vinnytskoy oblasti posle osvobozhdeniya za 1945 g. 22 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 60. Ekonomicheskaya kharakteristika rayonov KameneTs-Podol'skoy oblasti posle osvobozhdeniya za 1945 g. 22 ark.
- TSDAVO. F. 582, op. 2, spr. 92. Statisticheskie dannye k razdelu «Kul'tura i zdavoohraneNie» spravochnika «Oblasti USSR» za 1946 g. 32 ark.
- TSDAVO, F. 582, op. 2, spr. 201. Osnovnye pokazateli oblastey USSR za 1947 g. 86 ark.
- Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (TSDAHO). F.1, op. 73, spr. 217. Nepovnyy zvit pro robotu shkil URSS v 1944–45 navchal'nomu rotsi. 36 ark.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2025 р.

Alina Hubska

**THE BEGINNING OF THE RESTORATION OF SCHOOL EDUCATION IN
PODILLIA (1944–1947)**

The article examines the specifics of local conditions during the initial stage of reinstating schooling in Podillia from 1944 to 1947. Based on an analysis of statistical data, it reveals that Podillia's school network was unable to provide a complete education during the first post-war years due to significant human and material losses.

The study shows that the party-state leadership prioritized the forced restoration of the educational process in territories that had come back under Soviet control. It demonstrates that state policy prioritized quantitative achievements over quality during the school restoration process. Government directives aimed at accelerating the restoration of the educational process by enrolling all children of the appropriate age and rapidly training teaching staff did not take into account the actual conditions of the daily educational environment at the local level.

The study demonstrates that the active involvement of parents, teachers, state enterprises, and collective farms was a crucial factor in the restoration of the school education infrastructure, and that it was these efforts that drove the organization of the educational infrastructure. Despite the positive dynamics of the restoration process between 1944 and 1946, unevenness in education recovery indicators was evident due to the number of students exceeding the number of teachers and available school facilities.

Keywords: Podillia, Vinnytsia and Kamianets-Podilskyi regions, postwar restoration, state policy, education, material environment of student life, students, teachers.